УДК 37.011.3

DOI <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1-12-18>

Людмила Киричевська,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0470-2419>

смт Лугини, Житомирська обл.

ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ САМОДІЯЛЬНОСТІ В ДУХОВНО ЗБАГАЧЕНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ШКОЛИ

Анотація.

У статті проаналізовано наукові праці видатних педагогів, психологів і філософів, які у своїх доробках доводять думку про те, що навчання не може бути зведене лише до придбання умінь і навичок, воно є засобом для досягнення свого вищого призначення, самоактуалізації та самовираження в творчості. Це підтверджується тим, що творча діяльність особистості допомагає виявленню особистісних якостей, серед яких: активність, відповідальність, самостійність, творчий підхід до справи, рівень розвитку інтелекту, вміння ясно виражати власні думки, що є характеристикою успішного випускника закладу загальної середньої освіти. У статті наголошено на важливості етапів розвитку самодіяльності відповідно до ступенів природного розвитку дитини. У контексті педагогічного знання подається аналіз специфіки творчої самодіяльності учнів, осмислюються поняття «самоактуалізація», «самодіяльність», «активність особистості», «творчість».

Ключові слова: самоактуалізація; самодіяльність; активність особистості; творчість.

Творчість є основою буття особистості, невід'ємним складником у процесі її існування. Чим би не займалася людина, у якій сфері життя вона не була б задіяна (професійній чи повсякденній), скрізь перед нею постають питання творчого характеру, а саме питання щодо *життєвого вибору, прийняття рішень, світоглядних позицій, професійних аспектів пошуку та генерування ідей, постановка гіпотез різного характеру* тощо. Таким чином, питання творчості є

актуальними не лише для спеціалістів різних галузей знань, а й для особистості, яка прагне до самоактуалізації, розвитку, удосконалення.

Проблема організації творчої самодіяльності особистості не нова і є актуальною не лише для України. Так, ще в давні часи філософи (Епікур, Лукрецій, Арістотель, Фіхте, а пізніше – Б. Спіноза), а також вітчизняні науковці (Г. Сковорода, К. Ушинський) визначали суть самостійності як здатності приймати рішення та діяти, одночасно, стверджуючи, що дуже погано, коли людина не має самостійних думок.

На сьогодні проблема творчості постає як одна з провідних, про що свідчить наявність численних теоретико-експериментальних підходів до вивчення різних її аспектів. Це стало підґрунтям для виникнення теоретичних положень щодо розвитку особистості в умовах творчої діяльності та самодіяльності.

Проте на початку минулого століття, про таку можливість у вітчизняній психології вперше зазначив С. Рубінштейн у *своєму принципі творчої самодіяльності* та похідному від нього *принципі єдності свідомості та діяльності*. У дослідженнях проблеми вдосконалення системи освіти він розкрив загальне розуміння діяльності, зокрема, *пізнавальної*, в її співвідношенні з суб'єктом і сформульовано принципове положення про те, що суб'єкт виявляється і створюється у своїх діях – творчій самодіяльності.

У творчо-педагогічній спадщині А. Дістверга йдеться про визначення сутності та шляхів реалізації принципу самодіяльності дитини в навчанні. Принцип став підґрунтям для розроблення вченим цілепокладання та змісту теорії розвивального навчання, визначення вікової періодизації та конкретизації дидактичних правил.

Подальші експериментальні дослідження вітчизняних науковців сприяли поступовій конкретизації цих положень С. Рубінштейна, а також більш поглибленому розумінню особистості, як суб'єкта творчої діяльності. Так, В. Ягупов, М. Фіцула, Л. Божович, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Ткаченко, розглядаючи актуальні проблеми особистості, показали, що істотні зрушення щодо розроблення поняття особистості пов'язані з комплексним філософським, соціологічним, педагогічним, психологічним вивченням становлення і розвитку творчих основ трудової діяльності людини у сфері матеріального та духовного виробництва.

Ці дослідження є вагомим внеском у психологічну науку, але вони не розв'язують питання про педагогічну сутність і механізми творчої самодіяльності як чинника розвитку особистості учня.

Метою статті є здійснення аналізу виховання творчої самодіяльності у філософському, психологічному та педагогічному аспектах.

Історична ситуація, що на сьогодні склалася, є такою, що зростання інтересу до проблеми креативності постає неминучим як у колі наукової інтелігенції, так і серед більш широкого кола громадськості. Наш час є більш мінливим і стрімким, ніж будь-яка епоха впродовж історії людства. Прискорилося усе – темп збору наукових даних, винахідницька активність, швидкість вироблення нових технологічних рішень, процеси трансформації психологічної реальності, зростання благоустрою. Усе це щоденно складається у нову, невідому комбінацію і ставить людину перед необхідністю відповідати їй. Така нестабільність не дає людині змогу скористатися старим досвідом. З огляду на це, треба зазначити, що за останні десятиліття зазнав кардинальних змін процес навчання.

Щоб зрозуміти краще, що ж таке «творча самодіяльність» ми проаналізуємо декілька понять, а саме: «самодіяльність», «самоактуалізація», «активність особистості», «творчість».

Важливою характеристикою особистості є її активність, тому, на нашу думку, огляд необхідно розпочати з поняття «активність особистості». В Енциклопедії сучасної України поняття «активність особистості» (від лат. *activus* – діяльний, активний) обґрунтовано так: активне ставлення людини до світу, спроможність здійснювати суспільно важливі перетворення матеріального та духовного середовища на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людства, що виникає у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні. Ми звуємо це поняття, згідно з

темою нашого дослідження. Так, *активність особистості* – це прагнення розширювати сферу власної діяльності, здатність нести в собі потенціал енергії, сили, творчості.

Отже, активність є формою вираження потреб особистості, її характеристикою як суб'єкта життєдіяльності. Вона сприяє її злиттю з соціумом (ідентифікація) і виділенню, збереженню свого «Я» (автономізація), тобто є способом формування, розвитку особистості та подолання зустрічних детермінантів (причин) у процесі її становлення. Це досягається завдяки оптимальному використанню природних здібностей і можливостей особистості, знаходженню оптимального індивідуального темпу життя, своєчасному її включенню в соціальні процеси тощо.

Самоактуалізація (від лат. *actualis* – дійсний, справжній), *самореалізація* – це прагнення людини до якомога більш повного виявлення і розвитку особистісних можливостей [11]. За самоактуалізації неминучим є *вибір*. Однак, на думку А. Маслоу, головний вибір людини полягає у виборі між прагненням до самоактуалізації та свідомим униканням її. Справа в тому, що самовдосконалення, заняття творчою діяльністю передбачає вихід із так званої зони комфорту, руйнування стереотипів, подолання труднощів, зміну поглядів на зрозуміле і звичне, у результаті чого стає складно зберігати спокій і відчувати захищеність. Цьому потрібно вчитися з дитинства, тому важливим завданням для батьків і вчителів є надання дитині можливості самостійно мислити і приймати рішення.

Тож, опрацювання літератури спонукає звернутися до терміна «**самодіяльність**» – поняття, що застосовується в різних філософських дискурсах, у яких прагнуть: 1) розкрити внутрішню мотивацію людських вчинків і дій; 2) зв'язати пізнавальну і етичну діяльність людини з її свободою. Перша традиція інтерпретації самодіяльності представлена Платоном, який вважав, що вчитися означає опановувати власним пізнанням [8]. Самодіяльність тут ототожнюється з самопізнанням. Арістотель в «Нікомаховій етиці», з'ясовуючи причини етичних учинків людини, визначає відмінність між довільними та мимовільними діями людини. До мимовільних учинків і дій він зараховує ті, що здійснюються під впливом будь-яких умов (страх, зовнішня мета, «підневільно або через невідання») [1]. Довільні вчинки – це ті вчинки, що здійснюються за внутрішніми мотивами, коли людина «діє з власної волі», джерелом виявляється сам діяч, на відміну від того, коли джерело вчинку та дії «знаходиться зовні». Самодіяльність у цій традиції визначається через спонтанність і самовизначеність учинків людини, що впливають з власних спрямувань і усвідомлення цілей. Самодіяльність виражає здатність мислячої та діючої людини до визначення власних вчинків усередині себе, з усвідомлених мотивів і цілей, із можливості панування над вчинками та діями. Однією з важливих характеристик самодіяльності є акт вільного, навмисного вибору, що має справу з визначенням коштів для реалізації цілей. Так, А. Дістєверг під час визначення *ступенів природного розвитку* дитини у своїх міркуваннях виходив з міри її самостійності та самодіяльності в процесі пізнання та формування досвіду навчання.

Перший ступінь – від народження до 9 років – ступінь панування відчуттів, інтенсивного фізичного розвитку.

Другий ступінь – від 9 до 14 років – панування пам'яті. Метою цього періоду є формування необхідних навчальних навичок. Головним чином самодіяльність на цьому етапі виявляється в ініціативному навчанні, самостійному опануванні навичками і прийомами навчальної діяльності.

Третій ступінь – від 14 до 16 років – панування розуму. У цьому віці у підлітків уявлення виникають в логічній послідовності, розвивається сила мислення, формуються тверді моральні принципи, що стають підґрунтям для моральних переконань. Це період вільного самовизначення особистості, коли вчитель може впливати опосередковано, створюючи необхідні умови для прояву самостійності суджень, стимулюючи особистісні прагнення підлітків тощо.

Також необхідно виокремити, що ж таке поняття «**творчість**» – це основний засіб до: тривалого самовираження; ефективної самореалізації; успішного самозбереження [7]. Феноменологічний простір змін охоплює рівні взаємодії людини зі світом: природний; соціальний; культурний; рівень суб'єктних відносин, на якому особистість цілеспрямовано й усвідомлено організовує власне життя. З огляду на це, пошук психологічних закономірностей творчої взає-

модії людини зі світом потребує постановки питання про ставлення людини як суб'єкта власного життя до змін різної генези [4]. Творчість – це генерування нового, народження в муках і насолоді діяльності матеріальних і духовних цінностей. Творча людина ламає повсякденні стереотипи діяльності та бачення світу, доходить до відкриття нестандартних унікальних способів пізнання, виробництва, дозвілля. Успадковуючи певні алгоритми людського буття, вона створює небачені досі форми життєдіяльності – покращує, оптимізує навколишнє середовище та власний світ [6]. Однак є автори (наприклад, Я. Пономарьов), які ототожнюють її з поняттям «розвиток» [8]. Учений зазначає, що загальний критерій творчості постає як критерій розвитку.

Ефективна творча активність людини є важливим чинником, що ініціює динаміку культури, є гарантом успішної соціальної адаптації особистості в сучасному світі, індикатором стабільності суспільних інститутів.

Так, Л. Виготський зазначав, що поступове накопичення знань, умінь і навичок переростає в нову якість, забезпечує розвиток учня, а отже, постає однією з важливих умов творчої навчальної діяльності учнів. Натомість С. Рубінштейн у статті, що висвітлює принцип творчої самодіяльності суб'єкта, розкриває загальне розуміння діяльності в порівнянні з особистістю і дає перше формулювання свого майбутнього принципу єдності свідомості та діяльності: «Отже, суб'єкт у діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не лише виявляється; він у них створюється та визначається» [10, с. 38]. Автор говорить про реальну, конкретну, життєво важливу діяльність суб'єкта, а не абстрактну чи формальну, чисту активність. Науковець підкреслює, що «...визначати образ людини організацією не символізуючих діянь і діянь, що ототожнюють, а реальних, творчих діянь – ось шлях і задача педагогіки» [10, с. 38]. На його думку, діяльність є самостійною та творчою, то в цьому контексті вона стає важливою умовою розвитку людини.

Теоретичний аналіз цієї проблеми засвідчує, що останніми роками більш помітними стали спроби віднайти шляхи стимулювання творчого потенціалу дитини. Встановлено багато фактів впливу на розвиток творчих здібностей учня, серед яких основну роль посідає школа. Проте на реалізацію творчого потенціалу значно впливають особистісні якості: працелюбство, воля, наполегливість, прагнення реалізувати задумане.

Таким чином, розвиток творчого потенціалу учня – це процес прогресивних змін, які відображаються в кількісних, якісних і структурних перетвореннях особистості як цілісної системи, а також полягає в керованому розвитку її творчих здібностей за допомогою пробудження інтересу до творчої діяльності, оволодіння методами творчого отримання знань, формування індивідуального стилю творчої поведінки.

Існують методики спонукання й удосконалення творчого мислення. Ефективність розв'язання завдань творчого характеру залежить від стилю мислення особистості. Згідно з результатами розв'язання творчого завдання учні створюють особистісні творчі продукти. Продуктами творчої самореалізації постають: ставлення особистості до навколишнього середовища; осмислення себе як особистості, життєтворчість, адаптивність, рефлексія; зберігання індивідуальності. Вершиною творчої діяльності стають духовні творення людини, у яких здійснюється спроба осмислити роль і призначення людини в історії, її відношення до інших людей з позиції добра та зла. Показниками особистого творчого продукту дитини підліткового віку в діяльності можна вважати:

– індивідуальний «почерк» продукту, що виражається в незвичній манері виконання й характері вираження власного ставлення до процесу, результату, об'єкта, явищу;

- пізнавальна спрямованість;
- суб'єктивна новизна;
- емоційно забарвлений процес і результат діяльності;
- свобода самовираження;
- відсутність психологічної інерції;
- демонстративність у багатьох випадках;

- винахід креативних засобів для реалізації творчого замислу в образотворчій діяльності, конструюванні, створенні, грі, постановці невеликих театральних сценок-сюжетів;
- цілісне сприймання навколишнього середовища.

Аналіз продуктів творчості учнів надає можливість простежити й оцінювати спрямованість творчої ідеї дитини й її корисність у певному соціумі на основі базових цінностей. Віддача, яку отримує суспільство за результатами становлення ще однієї особистості стає значущою, якщо збільшуються можливості, надання соціумом людині в пошуку адекватних засобів самореалізації [5].

Таке розмаїття творчих робіт, постійне використання їх у процесі навчання дасть змогу виявити індивідуальні здібності кожного та забезпечити умови їх розвитку.

Розглянемо, які педагогічні умови необхідні для розвитку творчих здібностей. *По-перше*, зміст навчального матеріалу має бути таким, щоб учні вміли виходити за рамки зразку. *По-друге*, процес навчання, що спрямовано на засвоєння цього матеріалу, має стимулювати розвиток творчих здібностей учнів. Для цього В. Рогозіна рекомендує використовувати спеціально сконструйовані варіативні завдання, склад і структура яких зорієнтована на розвиток творчих здібностей учнів. На її думку, виконання цих завдань має сприяти: засвоєнню навчального матеріалу згідно з навчальною програмою; розвитку розумових операцій; розвитку психічних процесів.

Разом з тим, для розвитку творчих здібностей учнів потрібно, щоб в процесі педагогічного спілкування між вчителем й учнем саме учня активно включено в освітню діяльність, де учень вільно виявляє ставлення і долає труднощі, що виникли [2].

Таким чином, необхідно пам'ятати про те, що творчість ніколи, за жодних обставин, у жодній діяльності не виникає під тиском або примусом. Тому змістовні компоненти та форми педагогічної творчості мають відповідати принципам гуманної педагогіки, їх необхідно будувати на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, що надасть можливість створити доброзичливий психологічний клімат у закладах загальної середньої освіти, які будуть позитивно впливати на розвиток інтелектуальних, творчих здібностей і соціальних якостей майбутнього громадянина.

Отже, кожна особистість, стверджуючи індивідуальність і неповторність, реалізуючи власну активність, виявляє творчі потенції. На різних етапах онтогенезу (індивідуального розвитку) особистість реалізує здібності, зокрема – творчі. Серед науковців побутують різні погляди на природу творчості. Одні вчені розглядають її як створення людиною нових, оригінальних цінностей у галузях мистецтва, техніки, науки, управлінської практики тощо, що мають суспільну значущість. Інші вчені пов'язують творчість з діяльністю людини, що спрямована на самовираження, самоактуалізацію особистості. Ці погляди акцентують на новоутвореннях у галузі речей та ідей, що виникають за результатами людської діяльності, а також звертають увагу на зв'язок творчості зі сферою спонукання, мотивів і мотивації.

Використані літературні джерела

1. *Арістотель*. Нікомахова етика. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. *Атанов Г.А.* Деятельностный подход в обучении. Донецк : ЕАИ-пресс, 2001. 160 с.
3. Большой энциклопедический словарь. Москва : Большая Рос. Энцикл., Норинт, 1997. 1456 с.
4. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
5. *Маслоу А.Г.* Креативность. Дальние пределы человеческой психики. Санкт-Петербург : Евразия, 1997. С. 69–113.
6. *Мищенко Л.П.* Психологія творчості : навч. посіб.. Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. 448 с.
7. *Моляко В.А.* Психология творческой деятельности. Київ : Знание УССР, 1978. 48 с.
8. *Платон*. Федон, розговор Платона. Москва, 1896. 156 с.
9. *Пономарев Я.А.* Психика и интуиция. Москва : Наука, 1967. 256 с.
10. *Рубинштейн С.Л.* Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики. Т. 11. Одесса, 1922. С. 29–43.
11. Самоактуалізація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

References

1. Aristotel (2002). *Nikomakhova etyka [Nicomachean ethics]*. Kyiv: Akvilon-Plus., 480 p.
2. Atanov, G.A. (2001). *Dejatel'nostnyj podhod v obuchenii [Activity approach in training]*. Doneck : EAI-press, 160 p.
3. *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar [Large encyclopedic dictionary]* (1997). Moscow. 1456 p.
4. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv: Lybid, 376 p.
5. Maslou, A.G. (1997). *Kreativnost'. Dal'nie predely chelovecheskoj psihiki [Creativity. Far limits of the human psyche]*. St. Peterburg : Evrazija. P.69–113.
6. Mishchykha, L.P. (2007). *Psykhohihiia tvorchosti [Psychology of creativity]*. Ivano-Frankivsk : Hostynets, 448 p.
7. Moljako, V.A. (1978). *Psihologija tvorcheskoy dejatel'nosti [Psychology of creative activity]*. Kyiv : Znanie USSR, 48 p.
8. Platon (1896). *Fedon, rozhovor Platona [Phaedo / Plato conversation]*. Moscow, 156 p.
9. Ponomarev, Ja.A. (1967). *Psihika i intuicija [Psyche and intuition]*. Moscow: Nauka, 256 p.
10. Rubinshtejn, S.L. (1922). Princip tvorcheskoy samodejatel'nosti [the principle of creative amateurism] *K filosofskim osnovam sovremennoj pedagogiki – To the philosophical foundations of modern pedagogy. 11.* 29–43.
11. Samoaktualizatsiia. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Kyrychevska Liudmyla. Education of Creative Self-activity in a Spiritually Enriched Educational School Environment.

Summary.

The article analyzes the scientific works of prominent educators, psychologists and philosophers, who in their works argue that learning can not be reduced to the acquisition of skills, it is a means to achieve its highest purpose, self-actualization and self-expression in art. In our time, the problem of creativity is one of the leading, as evidenced by the presence of numerous theoretical and experimental approaches to the study of its various aspects. This became the basis for the emergence of theoretical positions on the development of personality in terms of creative activity and amateur activities.

At each stage of the development of society, there are certain criteria, which dominate and give the direction in solving the problems of education of the growing generation. Now such criteria are the creative and aesthetic factors that determine the basis of human spirituality. The orientation towards creativity is the main condition for creation of a system of humanistic education that allows us to form an independent, free, vivid, distinctive personality.

Learning cannot be limited to the acquisition of skills; it is a means to achieve its highest purpose, self-actualization, and self-expression in creativity. It is confirmed by the fact that the creative activity of the personality helps to identify personal qualities such as activity, responsibility, independence, creative approach to the cause, level of intelligence development, ability to express clearly their thoughts, which is a characteristic of a successful graduate of a general educational institution.

In the prospective of pedagogical knowledge, an analysis of the specifics of the students' creative self-activity is presented; the concepts of "self-actualization", "self-activity", "self-actualization", and "activity of the personality", "creativity" are interpreted.

Key words: self-actualization; self-activity; activity of the personality; creativity.

Киричевская Л. Воспитание творческой самостоятельности в духовно обогащенной образовательной средней школы.

В статье проанализированы научные статьи известных педагогов, психологов, философов, которые в своих исследованиях придерживаются мысли о том, что обучение не может состоять только из приобретения знаний и навыков. Оно является способом достижения высшего признания, самоактуализации и самовыражения в творчестве. Это подтверждается тем, что творческая деятельность личности помогает выявлению личностных качеств, таких как: активность, ответственность, самостоятельность, творческий подход к делу, уровень интеллекта, умение ясно

выражать свои мысли, которые характеризуют успешного выпускника средней школы. Также автор обращает внимание на важность степени развития самостоятельности соответственно степени природного развития ребенка. Описывается анализ специфики творческой самостоятельности учащихся, осмысливается понятия «самоактуализация», «самостоятельность», «активность личности», «творчество».

Ключевые слова: самоактуализация; самостоятельность; активность личности; творчество.

Стаття надійшла до редколегії 30 квітня 2020 року